

HOYBUN CEMİYETİ VE TÜRKİYE'YE KARŞI FAALİYETLERİ

Yrd. Doç. Dr. YUSUF SARINAY *

GİRİŞ

Günümüzde toplumların geleceği açısından iki zıt akım görmekteyiz. Bir yanda bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin büyük bir hızla gelişmesi sayesinde ortaya çıkan ve küreselleşme diye adlandırılan bütünleşmeye yönelik gelişmeler, diğer yandan SSCB'nin dağılmasıyla dünyanın her yerinde yaygınlaşan mikro-milliyetçilik denen etnik bölünme hareketlerine tanık olunmaktadır. Bu bağlamda bir taraftan AB ile bütünleşme - AB'nin karşı çıkmasına rağmen-çabası içinde olan Türkiye, diğer taraftan dış destekli ayrılıkçı PKK terörü ile mücadele etmektedir.

Türkiye'nin maruz kaldığı bu Kürt-ayrılıkçı terör hareketi tarihi bir süreç içinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle makalede bu tarihi süreç içinde Türkiye'de siyasi Kürtçülük hareketlerinin gelişmesi kısaca değerlendirilerek, bu çerçevede 1927 yılında kurulan ve Kürt-Ermeni işbirliğine dayanan Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşu, faaliyetleri ve Ağrı isyanlarındaki rolü üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi Türkiye'de siyasi Kürtçülük; 19. Yüzyıldan itibaren emperyalist Avrupa devletlerinin "Şark meselesi" çerçevesinde Osmanlı devletini parçalayarak bölgeye hakim olmak amacıyla uyguladıkları genel politikanın sonucu olarak doğmaya başlamıştır. ¹ Osmanlı devletinin Avrupa'daki topraklarının elden çıkmasına ve petrolün bulunmasına paralel olarak Avrupa devletlerinin ilgisi Anadolu ve Orta-Doğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Avrupa devletlerinin bu bölgelerdeki çıkarları için kullandıkları toplumlar başta Ermeniler olmak üzere, Araplar, Kürtler,

* Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

¹ Bayram Kodaman, II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara, 1987, s. 105-107.

Süryaniler ve Nasturiler olmuştur. Avrupa'nın Orta Doğu politikasının şekillenmesinde başrolü İngiltere oynamıştır. 19. Yüzyılın sonuna kadar Rusya ve Fransa'ya karşı, sömürge yollarının güvenliği ve iktisadi çıkarları için Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü koruma politikası izleyen İngiltere², Berlin Antlaşmasından sonra bu politikasını terketmiştir.³ Özellikle 1900'lerin başından itibaren İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki politikasının temel taşı artık sadece geleneksel Boğazlar meselesinden ziyade, Orta-Doğu bölgesi üzerinde yoğunlaşmıştır. İngiltere'nin politika değişikliğini bir yandan Almanya'nın bölgeye girme ve sömürgeleştirme girişimleri, diğer yandan da bölgeye özgü bir unsur olan petrolün ön plana çıkması ile izah etmek mümkündür.⁴

I. Dünya Savaşı ile birlikte İngiltere'nin petrol politikası diğer, ekonomik, stratejik ve siyasi hedefleri de kapsayacak şekilde oluşturulmaya başlanmış, Orta Doğu'daki petrol de dahil olmak üzere bütün ekonomik imtiyazlara sahip çıkılmasının devletin vazgeçilmez hedefi olduğu ortaya konulmuştur.⁵ Bu hedefine Müttefikleri ile koordine ederek ulaşmak isteyen İngiltere, Rusya'nın savaş sonrası Boğazlar üzerindeki isteklerine göz yumarken, 16 Nisan 1916 tarihinde kesinleşen gizli Syks-Picot Antlaşması ile Mezopotamya'yı alırken, Musul'u Fransa'ya bırakıyordu.⁶ Ancak, İngiltere savaş sonunda Fransa'ya petrol hissesi vererek kendisi açısından son derece önemli petrol hissesi vererek kendisi açısından son derece önemli gördüğü Musul'u da denetimi altına alacaktır.

İngiltere bu genel politikası çerçevesinde bir yandan Ermeni davasına destek vermekle ve Arapları Osmanlı devletine karşı isyan ettirirken, diğer yandan siyasi Kürtçülüğü canlandıran ve kullanma hesapları yapmaya başlamıştır. Bu konuda Rusya'daki Bolşevik İhtilalinin hemen akabinde, Türk ordusunun ileri hareketinden endişelenen İngiltere'nin Kürt

2 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978, s. 15-27.

3 Berlin Antlaşmasından sonra İngiltere Kıbrıs ve Mısır'a yerleşmiştir. Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara, 1973, 276-278; Kürkçüoğlu, a.g.e. s. 27-28.

4 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İstanbul, 1994, s. 123; Orta-Doğu üzerinde büyük devletlerin mücadelesi için bkz. Ergün Aybars, "Orta Doğu, Emperyalizm, Petrol ve Türkiye", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, I, Ankara, 1996 s. 509-542.

5 Min Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, İstanbul, 1987, s. 14-15.

6 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara, 1986, s. 19-20; J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A. Documentary Record: 1914-1956*, Vol. II, New York, 1958. s. 18-22.

konusuna yaklaşımını ortaya koyması açısından Anadolu'daki istihbarat subayı Albay Maunsell'in 5 Aralık 1917 tarihinde Londra'ya yazdığı rapor oldukça dikkat çekicidir. Maunsell raporunda; "...Pantürkizme karşı ağırlık olarak Kürt milliyetçiliğini çıkarmak gerekir. Coğrafi durum dikkate alındığında Türk kovanına önemli bir unsur olarak sokulabilirler" dedikten sonra Kürtlere otonomi ve toprak vad ederek ulusal bilinçleri üzerinde çalışılmasını teklif etmekle ve bu konuda Bedirhanların kullanılabileceğini vurgulamaktadır.⁷ Maunsell'in teklifleri doğrultusunda I. Dünya Savaşının sonunda Kürtlere otonomi ve toprak vaadeden İngiltere Onların mandaterliğini üzerine almak üzere harekete geçecektir. Böylece İngiliz nüfuz alanı olan Irak ve İran'da yeni bir koz elde etmiş olacaktır. Aynı zamanda Rusya ve doğu Türklüğü ile Türkiye arasına Ermenistan ile çekilecek duvarın tamamlanması Kürtlerin Türklere ve hatta Araplara ve İran'a karşı kullanılması mümkün olabilecekti. Özellikle Irak petrol bölgesinde Kürt unsurunun bulunması, Kürtlerin İngiltere açısından önemini artırıyordu.⁸

Türkiye'de siyasi Kürtçülüğün yukarıda anahatları ile ortaya konulan uluslararası konjonktür içinde özellikle de İngiltere'nin politikası çerçevesinde şekillendiğini görmekteyiz. Nitekim I. Dünya savaşının sonunda İngiltere Kürtlerin mandaterliğini üzerine almak üzere harekete geçecektir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerini kazanmak için Nisan 1919'da Binbaşı Noel'i ve Yüzbaşı Woolley'yı görevlendiren İngiltere⁹ aynı zamanda İstanbul'da Seyyit Abdülkadir'in başkanlığında kurulan "Kürdistan Teali Cemiyeti"¹⁰ Mensupları ile de yakın ilişki içerisine girmiştir.¹¹ Bu arada Paris barış konferansında Osmanlı delegesi olan Şerif Paşa, kendisini "Kürt Heyeti Başkanı" ilan ederek Kürdistan konusunda İtilâf devletlerine

7 Hasan Köni, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'yi Bölme Çabaları" Beşinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri, I, Ankara, 1996, s.84.

8 Kürkcüoğlu, a.g.e. s.68; Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara, 1981, s.XIII.

9 Noel ve Woolley'in bölgedeki faaliyetleri için bkz. M.Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri*, Ankara, 1988, s.29-66.

10 "Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti" olarak da bilinen bu cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler C. II*, İstanbul, 1986, s. 186-212; A. Haluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, 4. B. Ankara 1996, s.307-313.

11 Cemiyet mensupları 2 Ocak 1919'da İngiltere'ye başvurarak İngiliz mandata altında Özerk Kürdistan kurulmasını talep etmişlerdir. İngiltere'de Cemiyet mensuplarından bir piyon olarak yararlanmayı ihmal etmiştir. Bkz. Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I. Ankara, 1973. s. 26-27. Tunaya. a.g.e. s.197-198.

başvurmuş, ayrıca Paris'te bulunan Ermeni temsilcisi Bagos Nubar Paşa ile Doğu Anadolu vilayetlerinin Ermeni ve Kürt bölgelerine bölünmesi konusunda anlaşmıştır.¹²

Ancak başta İngiltere olmak üzere İtilâf devletlerinin aynı zamanda Ermenistan davasına angaje olmaları sebebiyle İngiltere'nin Kürt politikası Ermenistan projesi ile çakışmıştır. Bu sebeble bir taraftan Kürt bölgelerinin Ermenilere vaad edilmesi, diğer taraftan kendilerini Kürt davasının gerçek temsilcileri sayan Kürt Teali Cemiyeti'nin İngilizlerin güdümünde hareket etmesi ve Şerif Paşa'nın Pasis'teki girişimleri İstanbul'daki Kürt siyasi liderleri arasında fikir ayrılığına yol açtığı gibi, bölge halkının da tepkilerine neden olmuştur.¹³ Bu sırada Binbaşı Noel'in İngiltere ile işbirliği yapan Celadet Ali Bedirhan, Kamuran Ali Bedirhan, Süreyya Bedirhan, Seyyit Taha ve Cemilpaşazade Ekrem gibi Kürt liderlerle bölge halkını yatıştırmak ve Kürt - Ermeni uzlaşmasını sağlamak için yaptığı faaliyetlerden de olumlu sonuç alınamamıştır.¹⁴

Sonuçta 26 Nisan 1920'de San Remo'da Fransa ile manda yönetimleri konusunda anlaşan İngiltere, Musul'u denetimi altına almış, böylece petrol bölgelerine yerleşen İngiltere, aynı zamanda ABD'ni Ermenistan mandaterliğine angaje etmiştir.¹⁵ Bu gelişmelerden sonra Türkiye'yi parçalama esasına dayanan ve 62,63 ve 64. Maddeleri ile özerk bir Kürdistan kurulması tasarlanan Sevr antlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır.¹⁶ Ancak Sevr projesi ile "Şark Meselesi" nin lehlerine çözümlendiğini sanan büyük güçlerin karşısına Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Milli Mücadele hareketi çıkınca, bu defa özellikle İngilizler Anadolu hareketini

12 Çay, a.g.e. s.310-311; Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti*, s. 74-78.

13 İstanbul'da gerek Mebusan Meclisi'nde, gerekse Kürt Teali cemiyeti mensupları ile hükümet arasında özellikle Şerif paşa'nın Ermenilerle anlaşması ve cemiyetin İngiltere'nin himayesini istemesi sert tartışmalara yol açmış, bu girişimler üzerine bölge aşiretlerinden İstanbul'a gelen telgraflarda "İstanbul'daki cemiyetin bölge halkı ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı, Kürtlerin Osmanlı Camiasına ikten bağlı oldukları belirtilmiştir. Tunaya, a.g.e. s.191-197. Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu*, s.68-72.

14 Kürt önderleri İngiliz işbirliğini fazla belli etmemek için Noel'den ayrı yolculuk edip Halep'te buluşmuşlardır. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1983, s.539-540.

15 Başka Wilson angaje olmasına rağmen General Harbord'un bölgede yaptığı incelemeden sonra ABD kongresi bu fikri reddetmiştir. Geniş bilgi için bkz. Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, İstanbul, 1981.

16 Anlaşmanın "Kürdistan" başlıklı bölümü için bkz. Seha L. Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, (Moudros Birakışması, Sevr Andlaşması İlgili Belgeler), Ankara, 1977, s. 67-68; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I. Ankara, 1953, s. 551-552.

daha ana karında boğmaya çalışmışlardır. İngiliz emperyalizmi bu amaçla Türkiye'yi Doğuda Ermeni ve kendileri ile işbirliği yapan Kürt aşiretleri ile ¹⁷, batıda ise Yunanlılar ile kısıpaca almıştır. Fakat İngiltere'nin beklemediği bir şekilde Türkiye'nin bu mücadeleden başarıyla çıkarak Lozan Barış Antlaşması ile bağımsızlığını kazanması üzerine İngiltere'yi yeni bir takım tedbirler almaya yönetmiştir. Bu sebeple Lozan'dan sonra İngiltere bazı Kürt aşiretleri üzerinde kurduğu nüfuzunu petrol ve Musul meselesinde, Fransa da Hatay meselesinde bir yatırım ve manipölasyon aracı olarak kullanma yoluna gideceklerdir. Böylece temelinde Musul-Kürdistan ve petrol gibi meselelerin yer aldığı siyasi Kürtçülük, Orta Doğuya yerleşen batılı güçlerin özellikle de İngiltere'nin tahrikleri ile giderek ortak bilinç yönünde ivme kazanmış, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk hükümetlerini ciddi olarak uğraştıran iç isyanlara yol açmıştır.

Hoybun Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Kürt-Ermeni İttifakı

Milli Mücadelenin askeri cephesinin kazanılması üzerine imzalanan Lozan Barış Antlaşmasından sonra Türkiye, çağdaşlaşmak amacıyla bir taraftan radikal inkilâplarla yapısal değişikliklere giderken, diğer taraftan Lozan'da kesin çözüme kavuşturulamayan problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle Lozan'da çözülemeyen Musul meselesi, Türkiye ile İngiltere, arasında gerginliğe sebep olmuş, bölgeyi terketmemek için direnen İngiltere, Türkiye'nin iç istikrarını bozmaya ve Musul konusundaki iddialarından vazgeçirmeye yönelik faaliyetlerini artırmıştır.

Bu çerçevede Musul meselesinin görüşüldüğü Haliç Konferasında uzlaşmaz bir tavır takınan İngiltere, Lozan'a dayanarak amaçlarına ulaşmak için konuyu 6 Ağustos 1924 tarihinde Milletler Cemiyetine götürmüş ¹⁸, 7 Ağustos'ta da Hakkari bölgesinde "küçük müttefik" olarak nitelendiği Nasturileri ayaklandırmıştır. ¹⁹ Diğer taraftan 1923 yılında kurulan ve Kürt meselesini Milletler Cemiyeti'ne götürmek amacıyla faaliyette bu-

17 Özellikle Kocğiri Ayaklanması bu açıdan önemlidir. Bkz. Çay, a.g.e. s. 317-320; Türk-İstiklâl Harbi V Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, Ankara, 1974, s. 259-281.

18 Lozan'ın 3. maddesine göre Türk-İrak sınırı anlaşmanın imzalanmasından sonra dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında çözülecek, aksi halde anlaşmazlık M.C.'ne götürülecekti. Lozan Barış Konferansı, Tutanakları - Belgeler, takım II, Cilt 2. Ankara, 1973, s.4; Buna dayanarak İngiltere Haliç Konferansından sonra M.C.'ne başvurmuştur. Kürkçiođlu, a.g.e. s. 290 - 293.

19 İngiltere'nin Nasturilerle ilgili politikası ve İsyân hakkında geniş bilgi için bkz. Yonca Anzerliođlu, Nasturiler ve 1924 Ayaklanması H.Ü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

lunan gizli bir cemiyet olan Azadi mensupları da aynı dönemde harekete geçmişlerdir. Azadi Cemiyeti'nin lider kadrosu Cibranlı Albay Halit Bey, Yüzbaşı İhsan Nuri, Bitlis eski milletvekili Yusuf Ziya, Kürdistan Teali Cemiyeti başkanı Seyyit Abdülkadir, Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem Bey ve Kör Hüseyin Paşa gibi kişiler halk üzerinde etkili olup bir isyan hareketini başlatamayacakları kanaatiyle, Halifeliliğin kaldırılmasının da yarattığı tepkilerden istifade ederek Şeyh Sait'i Cemiyete kazandırmışlardır.²⁰ Nitekim Musul meselesinin kriz döneminde 1924 yılında ilk kongresini yapan bu cemiyet; Doğu Anadolu'da bütün aşiretlerin katılacağı bir isyan başlatmak ve bunu takiben Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etme kararı almıştır. Ancak böyle bir isyanın başarıya ulaşması için dış yardımın zaruri olduğu konusunda da mutabık kalmıştır.²¹ Türkiye'nin Musul konusunda plebisit yapılmasında ısrar etmesine rağmen, İngiltere tarafından Milletler Cemiyetine götürüldüğü, Türkiye ile İngiltere arasında sınır çatışmalarının arttığı ve Türkiye'nin sınırda askeri tedbirler aldığı bir sırada Şubat 1925 tarihinde bu makalenin sınırlarını aşan Şeyh Sait İsyanı patlak vermiştir. Halifeliliğin kaldırılmasına²² bir tepki olarak dini sloganlarla başlayan ve bölgede yayılan bu isyanın gerisinde siyasi Kürtçülük fikrinin de yattığı bilinmektedir.²³ Şeyh Sait isyanında İngiltere'nin doğrudan rolü olup olmadığı tartışılmakla beraber, iç istikrarı bozulan Türkiye Musul konusunda İngiltere ile anlaşmak zorunda kalmış, sonuç itibarıyla isyan İngiltere'nin yararına olmuştur.²⁴

20 Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, 1992, s.128-129; Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev: N.Kıraç vd. 2.B İstanbul, 1993, s.160.

21 Kongrede isyanın 1925 Mayıs'ında başlatılması planlanmasına rağmen hükümetin bu faaliyetleri haber alması üzerine Halit ve Yusuf Ziya'yı tutuklaması, İhsan Nuri'nin Irak'a kaçması üzerine isyan daha erken tarihte çıkmıştır. Mithat Baydur, *"Sivil Territorial Ulus-Devlet Modeli Bağlamında Ayrılkçı ve Çizgi Dışı Hareketler Örneği Olarak Şeyh Sait Olayı"* *Türk Yurdu*, C.17, Sayı: 122(Ekim 1997) s.102; Kalafat a.g.e. s.147-151; Bruinessen, a.g.e. s.161-162.

22 İngiltere'nin Musul'daki bir görevlisi, Halifeliliğin kaldırısına inanmakla güçlük çektiklerini, Kürtler üzerindeki etkisiyle, Türklerin kendi bindikleri dalı kesmelerinin İngiltere için mükemmel olduğunu belirtmekle ve "bu yeni durumdan kendimiz için yararlanmayı ihmal etmedik" demektedir. Kürkçüoğlu, a.g.e. s.310-311. Şeyh Sait'in "İslam'ın Türklerle Kürtler arasındaki tek bağ olduğu, Türkler ise şimdi bunu kırılıma göre Kürtlerde kendi geleceklerini düşünmek zorundadır" dediği bilinmektedir. Bilal N.Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)*, Ankara, 1975, s.21.

23 İsyan hakkında geniş bilgi için bkz. Kalafat a.g.e. s.150-318; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)* Ankara 1972, s.77-140. Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, İstanbul 1991; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981, s.127-139. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri, (1923-1927)*, Ankara, 1982, s.80-112, yargılamalar için s.146-184.

24 Tartışmalar için bkz. Kürkçüoğlu, a.g.e. s.309-315; Öke, a.g.e. s.167-170. Ayrıca 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında imzalanan antlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları C.I. (1920-1945)*, Ankara, 1983, s.309-317.

Gerek Azadi Cemiyetinin takibatı sırasında, gerekse Şeyh Sait isyanından sonra Irak, İran ve Suriye'ye kaçan bazı Kürt liderler Türkiye'ye karşı faaliyetlerini devam ettirmek amacıyla yeni bir örgüt kurma çalışmalarına başlamışlardır. Özellikle Irak ve Suriye'ye mandater devlet statüsü ile yerleşen İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını devam ettirmek amacıyla sağladıkları yardım ve hoşgörü ile başlayan bu faaliyetler 1927 yılında Kürtçe "benlik" manasına gelen Hoybun, Ermenice "Ermeni yurdu" anlamına gelen, Haypun kelmesinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir isim olan Hoybun Cemiyeti'nin kurulması ile sonuçlanacaktır. Bu yeni organizasyonun en önemli özelliği ve öncekilerden farklı yönü Türkiye'ye karşı isyana mütemayil veya Müterake döneminde İngilizlerle işbirliğine giren Kürt liderleriyle Ermeni Taşnak liderleri arasındaki işbirliğine dayanmasıdır.

Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşuyla ilgili ilk toplantı 1927 Şubat'ında İngilizlerin Revandız Kaymakamlığına getirdikleri Seyyit Taha'nın evinde yapılmıştır. İngiltere'nin Irak olağanüstü komiser yardımcısı Edmons'un organize ettiği bu toplantıda Türkiye'de çıkarılacak bir isyanla ilgili olarak şu kararlar alınmıştır:

- a) İngilizler, Kürtlere para ve ihtiyaç halinde silah yardımı yapacaklardır.
- b) Nasturiler, Kürt kıyafetleri giyerek isyana katılacaklardır.
- c) Hazırlıklar tamamlandıktan sonra harekete geçilecektir.
- d) İsyân Şemdinli Yüksekova'dan başlayacak ve hedef Van'ın ele geçirilmesi olacaktır ²⁵

Taşnak Ermenilerinden Leon Emirizyon, Sultanyan ve Aris adlı kişilerin de katıldığı ikinci toplantı Mart 1927'de yine Seyyit Taha'nın evinde yapılmıştır. Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza ile kaçak subaylardan Kasım ve İhsan Nuri'nin de katıldığı bu toplantıda Cemiyetin ismi Hoybun olarak tesbit edilmiştir. ²⁶ Kuruluş aşamasında üçüncü toplantıda aynı yerde ya-

²⁵ "Taşnak-Hoybun" I. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:14 (Nisan 1996) s. 75.

²⁶ Bu toplantıda Irak'tan Şemdinli, İran'dan Celali, Suriye'den Urfa bölgesine saldırı başlatılması kararlaştırılmış ve bu saldırıya katılacak aşiretler tesbit edilmiştir. Kalafat, a.g.e. s. 135; "Taşnak Hoybun" s.75.

pılmış, Türkiye'de çıkarılacak isyanda başarılı olabilmek için Haydaran ve Celali aşiretlerinin elde edilmesine ve bu görevi İhsan Nuri'nin üstlenmesine karar verilmiştir. ²⁷ Hoybun Cemiyeti'nin kuruluş hazırlıklarının yapıldığı 1927 yılı Nisan-Ekim döneminde Taşnak-Ermeni Lideri eski Ormanlı Van mebusu Papazyan'ın da bölgedeki faaliyetleri dikkat çekmektedir. Papazyan doğrudan toplantılara katılmamakla birlikte ikili görüşmelerde; Türkiye'ye karşı etkili bir saldırı veya isyanın başarılı olabilmesi için öncelikle Kürt aşiretlerinin birleşerek merkezi bir organizasyon oluşturmaları ve bölgedeki etkili şeyhlerin desteğinin sağlanmasının şart olduğunu vurgulamıştır. Kürt aşiretlerinin birleşmesi halinde Yunanlılar ve İtalyanların da yardımlarının sağlanabileceğini, Kürt komitesi ile doğrudan görüşmelerde bulunmak amacıyla Taşnakların Bağdat ve Musul'a birer temsilci göndermek istediklerini belirtmiştir. ²⁸

1927 yılı boyunca devam eden toplantı ve faaliyetlerden sonra 5 Ekim 1927 tarihinde Lübnan'ın Bihandun kasabasında geniş çaplı bir kongre yapılarak Hoybun Cemiyeti kurulmuştur. ²⁹ Kuruluş hazırlıklarına Irak'ta İngilizlerin kontrolünde başlanan Hoybun Cemiyeti'nin esas kuruluş kongresinin Fransa'nın kontrolünde ve Ermenilerin güçlü olduğu bir bölgede yapılması, Cemiyette hem Ermenilerin ağırlıklarını hissettirmeleri hem de Fransızların kontrolüne doğru kayması olarak değerlendirilebilir. Kongrede cemiyetin başkanlığına Celadet Ali Bedirhan seçilmiştir. Merkez heyeti üyeliklerine ise, Süreyya Bedirhan, Kamuran Ali Bedirhan, Memduh Selim, Nizamettin, Tevfik Cemil, Haso Ağa, Mustafa Bozan, Halil Rahmi, Cesim Ağa (Şihnu) Şerif, İbrahim ve Emin Ali Ağa seçilmişlerdir. ³⁰ Cemiyetin Başkanı genellikle Vahan Papazyan olarak bilinmesine rağmen, ileride bahsedileceği gibi O, Hoybun Cemiyeti nezdinde Taşnakların olağanüstü temsilcisi olarak görev yapmaktadır.

Kongrede; Hoybun Cemiyeti'nin amacı "Türk Kürdistanının bağımsızlığı olarak" tesbit edilmiş, Türkiye'nin dışındaki "hiçbir millet ve devlete karşı aleyhtar ve tecavüzkar bir vaziyet almamayı şiarı itihaz etmiştir" ³¹ denilmektedir. Bu bağlamda öncelikle İran devletine, Irak ve

27 "Taşnak - Hoybun" I s. 75; Kalafat, a.g.e. s. 135

28 Papazyan'ın bölgedeki faaliyetleri için bkz. Çay. a.g.e. s.333-340.

29 Türkiye'de Kürtlerin Kadim, Kürt-Hoybun Cemiyeti Neşriyatı I. 1928 s. 47

30 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) (030.10.115/803/5) 96C-313

31 Türkiye'de Kürtlerin.. s.48.

Suriye'deki Arap halkına ve Onların himayecileri olan İngiliz ve Fransızlara karşı dostane bir tutum takınmayı ve sonra da aynı kadere sahip olan Ermenilerle dostluk kurarak ortak düşmana karşı işbirliği yapmak, Ermenistan ve Kürdistan'ın bağımsızlıklarının toprak bütünlüklerinin karşılıklı olarak kabul edilmesini temel bir prensip olarak ilan etmiştir.³² Daha kuruluş aşamasında fikir ve eylem birliği yapan Hoybuncularla Taşnak Ermenilerinin bu dayanışması görüldüğü gibi Cemiyetin amaç ve ilkelerine de aynen yansımış, 21 Haziran 1928 tarihinde Halep'te bir ittifak yaparak bu durumu resmileştirmişlerdir. Hoybun Cemiyeti Başkanı Celadet Ali Bedirhan ile Taşnakların Cemiyet nezdinde temsilcisi olan Vahan Papazyan arasında Türkiye'ye karşı Halep'te yapılan bu ittifakın Dahiliye Vekaletinin Başvekalete yazdığı Cemiyet faaliyetleri ile ilgili 18.7.1929 tarihli gizli rapora göre maddeleri şunlardır:

1. *"Ermeni Taşnak Cemiyeti Kürt milleti ile aralarında geçmiş olan maceraları unutmuş bir ittifak yapmıştır. Kürt Hoybun Cemiyeti de hakiki düşmanlarını anlayarak Ermeni milleti ile ittihat ederek ortak amaçlar için kuvvetlerini harcayacaktır.*

2. *Kürt istiklalini temin ve milli amaçların elde etmek için siyasi, idari ve askeri bütün kuvvetlerini Taşnak Cemiyeti memnuniyetle ortaya koyacaktır.*

3. *Ermeni hükümet ve milletinin bütün amaç ve arzularını tatmin ve hukuki meşruiyetini temin etmeyi Hoybun Cemiyeti bir vazife olarak kabul eder.*

4. *Ermeni ve Kürdistan sınırları her iki cemiyet mührü ile tasdik edilen haritalardaki gibidir.³³ Bu harita'da Doğu Anadolu bölgesini Kafkasya'ya kadar içine alan esas Ermenistan ve Çukurova bölgesinde de güney Ermenistan çizilmiş olup, altında "Rize Ermenistan'ın mahrecidir. İskendurum Körfezi ise Cembi Ermenistan'ın mahrecidir. Bu iki Ermenistan*

³² Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Çev: Bedros Zartaryan, Memo Yetkin, İstanbul, 1992, S.200-201.

³³ Bahsedilen mülhürü orijinal haritalar belge ekinde mevcut olmayıp, raporda bu harita kalemle çizilmiştir.

arsında vasi ve müttefik bir Kürdistan vücuda getirilecektir" şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

5. Taşnak ve Hoybun Cemiyetleri mağdur Nasturi, Yezidi ve Çerkezlerle birleşmeyi ve onların hakiki hürriyetlerini taahhüt ederler.

6. Dağınık Çerkezlere Suriye'de, İsrail'e bahşedilen imtiyaza benzer bir imtiyazla belirli bir yurt tahsisine çalışılacaktır.

7. Taşnak ve Hoybun Cemiyetleri İranlı Fars ırkdışları ile dostluk ve işbirliği içerisinde yaşamak isterler.

8. Rıza Pehlevi hazretlerinin emirlerinin tarafların menfatine olduğu kabul edilmiş ve İran'da özel olarak hareket serbestliği hakkı elde edilmiş olduğundan her iki cemiyet bu meseleye son derece riayetkar olacaktır.

9. Hoybun Cemiyeti Kürt amaç ve isteklerini Taşnak Ermeni Cemiyeti de isteklerini tesbit etmişlerdir. Bu madde bir siyasi ilke olarak kabul edilmiştir. Binaenaleyh bütün Kürtlerin temsilcisi Kürt Hoybun Cemiyeti ve bütün Ermenilerin temsilcisi Taşnak Cemiyeti olarak kabul edilmiştir.

10. Taşnak Cemiyeti, Hoybun Teşkilatı için gerekli unsurları temin edecektir. Bu çerçevede Türkiye'ye karşı hareketin icrasına başlanıldığı zaman Taşnak Cemiyeti gene Karakin, Nejde, General Dro, General Sübh, General Simpat, General Nazarbekof ve General Gargatof gibi kıymetli kumandanlarını istihdam etmeye amadedir.

Hoybun Cemiyeti de Seyyit Mehmet Taha, Seyyit Abdullah, Muşlu Kasım Bey, Hakkarili Şeref Bey, Onun oğlu Hasan Bey, Batımsi Hüseyin Paşa, Barkinli Mehmet Sıddık, Mustafa Nadir ve Musa Eyy ve Osmanlı ordusunda hizmet edip Cemiyete ilhak eden bilcümle zabitanı istihdam etmeye amadedir.

11. Dersim, nihü meselesidir. Kürt hareketına istinat noktası teşkil eder. Haydoranlı, Bahtiyarlı, Lolanlı, Balabanlı, Karakiyhili, Arelli ve Ça-

rıklı aşiretlerinin tamamen elde edilmesi lazım geldiğinden bu hususu Hoybun Cemiyeti deruhte eder. Bu durum müstereken tesbit edilerek karar altına alınmıştır.

12. Türkiye'ye karşı dışarıdan yapılacak genel bir harekât için muayyen ve detaylı bir plan hazırlanacaktır.

13. Taraflarca seçilecek temsilciler daima temas halinde bulunulacak ve önemli meseleleri merkezi umumiye bildireceklerdir. Tarafların temsilcileri Halep'te bulunacaklardır.

14. Bu ittifakın tatbik ve icrasını Ermeni Taşnaksutyun ve Kürt Hoybun Cemiyeti deruhte ederler." ³⁴

İttifakın maddelerinden de açıkça anlaşılacağı gibi, Hoybun ve Taşnak Cemiyetleri Türkiye'yi zayıf düşürmek ve bölmek amacıyla geniş çaplı bir organizasyona gitmişlerdir. Bu organizasyonda Fransa'nın kontrolündeki Taşnakların Hoybun Cemiyeti aracılığı ile Kürt isyancıları destekleyerek Türkiye'ye yönelik hareketlerde insiyatifi ele almaya ve Türkiye'ye sızmaya çalıştıkları görülmektedir. Ermeni davasını Kürtlerle kazanmak Taşnak siyasetine de son derece uygun görülmektedir. Çünkü nüfus itibariyle Taşnak Ermenilerinin Türkiye toprakları üzerinde organize olma ve bir isyana teşebbüs etme imkanları yoktu. Böylece Taşnak Ermenileri Türklere duydukları düşmanlığın intikamını alacaklar, Türkiye'de bir Türk-Kürt çatışması yaratarak, Kürt isyanları ile zayıf düşürülmüş bir Türkiye'den uygun bir fırsat doğması halinde hayali Ermenistan topraklarını koparabileceklerdi. Nitekim bu konuda Taşnak Cemiyeti'nin Paris'te yapılan II. Kongresinde; "Kürt meselesi yakından Ermeni meselesine merbuttur. İki milletin vatan ve hayatı yekdiğerine yakından merbut olduğu için Ermeniler Kürt uyanış hareketine azami surette muzaheret ediyor ve edeceklerdir... müstakil ve müttehit Ermenistan projesinin en büyük düşmanı dün olduğu gibi bugün dahi Türkiye" ³⁵ olduğu

34 BCA (030.10.115/803/5) 96 C - 313.

35 Azmi Süslü, Rumi-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar" Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu (Gazi Mağusa (28 Ekim - 2 Kasım 1991) Ankara, 1993. s. 162-163.

vurgulanırken, İran'da yayın yapan Huaper adlı Ermeni gazetesinde çıkan bir yazıda; "Taşnak fırkasının en esaslı maksat ve gayesi, müstakil, hür Ermenistanı vücuda getirmekten ibarettir. Ermenistan, projenin en büyük düşmanı Türkiye'dir. Bu itibarla Kürtlere yakınlık göstermek Ermeni davasına hizmet etmek demektir. Kürtçülük hareketinden uzak durmak Ermeni davasına hizmet etmemektir" ³⁶ denilerek Hoybun Cemiyetine ve dolayısı ile Türkiye'de isyana hazırlanan bazı Kürt ileri gelenlerine verilen desteğin gerçek amacının ne olduğu açıkça ortaya konulmaktadır.

Ayrıca uzun yıllar İran Kürdistan Demokratik Partisi başkanlığı yapan Abdurrahman Ghasseumlou'da gerek Ermenilerin, gerekse İngiliz ve Fransızların Hoybun Cemiyetine verdiği desteğin ne anlama geldiğini şu sözlerle ortaya koymaktadır:

"... Kürdistan dışında yaşayan göçmenlerin temsilcileri tarafından 1927'de tüm Kürt milliyetçi kuruluşların birleşimi olarak Hoybun Partisi kuruldu. Bu temsilciler, feodaller, toprak ağaları ile entellektüellerden oluşuyordu. Yine 1927'de Lübnan'ın Bihamdun kentinde Parti ilk kongresini topladı. Keza kongreye Ermeni Taşnaklarının liderlerinden biri olan Vahan Papazyan'da katıldı. Yönetimlerin ortak çıkarları gereği parti resmen kurulamadı ve aktif çalışmaları çok güçsüzdü. ³⁷ Fakat, Türkiye'ye siyasi baskı yapmak için Kürt sorununu kullanan emperyalist güçlerin desteğini aldı. Bu nedenle İngiltere kendisini belli etmeden, Türk hükümetlerinin politikasına karşı olayları Hoybun'un faaliyeti imiş gibi göstererek bir yöntem izledi. Türkiye ile anlaşmazlıkları konusunda Fransa da aynı yolu izledi. Taşnaklar Hoybun'u doğrudan etkileri altına aldılar..."

"Taşnaklar Hoybun'a bu desteği neden veriyordu? En başta gelen sebep kedi imkanları olmadığı için Türkiye'ye karşı isyanda Kürt halkından yararlanıyorlardı. Böylece Taşnaklar ezeli düşmanlıklarını Kürtler vasıtası ile uyguluyorlardı. Taşnaklara göre Türkiye Kürdisbtan'ının toprakları büyük Ermenistan'ın bir parçası idi... Bağımsız Kürdistan devleti

36 Mahmut Rışvanoğlu, **Saklanan Gerçek 2**, Cilt, Ankara, 1994, s. 740.

37 Ghasseumlou Cemiyeti Parti olarak verilmektedir. Halbuki daha önce bahsedildiği gibi Hoybun'un kendi yayının da Cemiyet olarak verilmektedir. Ayrıca önce parti kuruldu derken daha sonra kurulamadı gibi çelişkili ifade de kullanılmaktadır.

kurulursa, bu devlet yeni ve bağımsız büyük Ermenistan'ın yaratılması için gelecekte, Taşnakların temel dayanağı olacaktır" ³⁸

Diğer taraftan Hoybun Cemiyeti sadece Taşnak Ermeni Cemiyeti ile siyasi ve askeri bir ittifak yapmakla kalmamış, Türkiye'ye karşı düşmanlıkları bilinen Nasturi ve Yezidiler'in yanısıra ittifakta belirtildiği gibi, bölgede yaşayan bazı Çerkezlerle de işbirliğine gitmeyi de amaçlamıştır. Özellikle ittifakta dikkati çeken diğer hususlar, Türkiye'ye karşı içerden ve dışarıdan genel bir isyan hareketinin planlanması, daha 1928 yılında Der-sim bölgesinde bir isyan çıkarmak konusunda mutabakata varılarak hazırlıklara vurgulanmasıdır. Nitekim İran'ın bu desteği Ağrı isyanlarında açıkça görülecektir.

Taşnak Cemiyeti bu sırada Fransa'da bulunan Yüzelliliklerden Mehmet Ali ve Gümülcineli İsmail ile de 11 Kasım 1928 tarihinde Paris'te Türkiye'ye karşı bir anlaşma yapmıştır. Bu konuda Hürriyet ve İtilaf Partisinin liderlerinden Sadık Bey'in de onayı alınmıştır. Bu anlaşmaya göre; Türkiye Cumhuriyetine karşı yapılacak hareketin sonunda Hürriyet ve İtilaf Partisi iktidara geldiği takdirde Türkiye üzerindeki Ermeni gayelerini kabul edecekti. ^{38a}

Hoybun Cemiyeti'nin özellikle Taşnak Ermenileri ile yaptıkları işbirliği ve Cemiyet üzerindeki İngiliz-Fransız rekabeti daha Cemiyetin kuruluş safhasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Nitekim bu sırada Fransa ile işbirliği yapan Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza 1927 yılında İran'a geçerek Simko aşiretinin yanına gitmişse de daha sonra İngilizlerin çabaları sonucu tekrar Irak'a dönmüştür Hoybun Cemiyeti'nin kurulmasından sonra da Cemiyet üzerindeki Ermeni hakimiyetinden dolayı Hoybon'a karşı bir muhalefet hareketi başlatmıştır. ³⁹

38 A. Ghasseumliou, *Kurdistan and Kurds*, London, 1965'de nakleden Kalafat, a.g.e. s. 137-138. Çay, a.g.e. s.340

38a BCA (030.10.115.803.5) 96 C/313; "Taşnak-Hoybun" s. 77. Ayrıca Gümülcineli İsmail Bey'de 1936 yılında ele geçirilen bir mektubunda bu ittifakı doğrulamaktadır. Yusuf Sarımay "Yüzelliliklerden Gümülcineli İsmail Hakkı Bey'in Faaliyetleri (1908-1945)" Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan 1995, s. 385.

39 Sasuni, a.g.e. s.202; "Taşnak-Hoybun", s.75-76.

Hoybun Cemiyeti'nin Faaliyetleri Ve Ağrı İsyanları

Hoybun Cemiyeti, amaçları ve Taşnak Ermenileri ile yaptıkları ittifak bağlamında Türkiye'ye karşı geniş çaplı bir isyan hareketine başlamak ve kendi lehlerine kamuoyu oluşturmak için yoğun bir faaliyete başlamıştır.

Bu çerçevede; tamamen tarihin ve gerçeklerin saptırılmasına dayanan propaganda amaçlı Osmanlıca olarak basılan 48 sayfalık "*Türkiye'de Kürtlerin Katliamı*" isimli kitapçığı 1928 yılında yayımlamıştır. Kitapçıkta; Osmanlı döneminde özellikle Jöntürklerin İmparatorlukta gayri Türk anasırlardan olan Araplar, Ermeniler, Arnavutlar, Rumlar ve Çerkezler üzerinde baskı ve katliamlar yapıldığı belirtildikten sonra, Kürtlere uygulandığı belirtilen baskılara geçilmektedir. Bu baskılar çerçevesinde Osmanlı döneminde Kürtlere medeniyetin bütün kapılarının kapatıldığı, "Ermeni katliamlarıyla atbaşı beraber Kürtlerin de tehciri" planlandığı, ancak savaştan dolayı başarılı olunamadığı belirtilmektedir.⁴⁰ Nihayet "... barbar Türkiye'nin" bu faaliyetlerine Mondros Müterakesi set çekti denilmektedir. Müterakeden sonra Wilson prensipleri etrafında Kürtlerin faaliyete geçtikleri, Avrupa devletleri nezdinde davalarını anlattıkları ve "nihayet Paris Sulh Konferansı huzurunda Kürt milletinin" resmen istiklalini talep ettiğini, ancak "Sevr Muahedesi pek küçük ve şeraite tabi bir Kürdistan" ile cevap vermişken onun da kağıt üzerinde kaldığı belirtilmektedir.⁴¹

Kitapçıkta Musul meselesiyle ilgili olarak ilginç bir yorum yapılmaktadır. Bu yoruma göre; "Musul meselesi halledilmedikçe İngiltere'nin Kürtlere muavenet değilse de müsamaha da bulunması ihtimali vardı. Bu mahzur da izale edilmeli Kürtler-kimsesiz himayesiz kalmalı idiler." İşte Ankara hükümetinin bunu düşünerek göstermelik bir gürlütü kopardıktan sonra Musul'dan vazgeçerek hemen "Kürt katliamına giriştiği belirtilmekle ve Şeyh Sait isyanından bahsedilmektedir.⁴² Şeyh Sait isyanının" müstakil Kürdistan yapmaktan ibaret olduğu" vurgulandıktan

40 *Türkiye'de Kürtlerin Katliamı*, s.1-5.

41 Y. a.g.e. S. 6-7.

42 Bilindiği gibi Türkiye Şeyh Sait isyanından sonra Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu kitapçıkta tersi ileri sürülmektedir. Y.a.g.e. s.8-10

sonra isyancıların ifadelerine yer verilerek geniş bir şekilde İstiklal Mahkemeleri'ndeki yargılanmalar anlatılmaktadır.

Kitabın son bölümünde Atatürk'ün çağdaşlaşma yolunda gerçekleştirdiği inkılâplar kastedilerek "Türklerin şeklini ne kadar değiştirirse değiştirsin hâlâ Atilla gününün ruhunu" taşıdığı "barbar ve vahşi bir toplum" olduğu, Kürtlerin uğradığı baskılarını görmek için Avrupa ve Amerika'nın göndereceği tahkik heyetleri görsün ve bütün dünyaya ilan etsinler denilmektedir.⁴³ Türklerin "... Harbi umumi esnasında Ermeniler hakkında irtikap ettikleri mezalimi şimdi Kürtler hakkında belki daha şiddetli bir şekilde icra ediyorlar" denilerek, Ermeni davasına Batı dünyasının verdiği destekten dolayı aynı temalar işlenerek Ermeni olayları ile kendi durumları hakkında paralellik kurulmaya çalışılmakta ve Milletler Cemiyeti'nin davalarına sahip çıkması istenilmektedir. Bundan sonra daha öncede belirtildiği gibi Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşundan kısaca bahsedildikten sonra "Türkiye'nin ezici hakimiyeti altında bizden başka hiçbir millet kalmamıştır" denilmekte Hoybun Cemiyeti'nin amacının Türkiye'den bu toprakları kurtarmak olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁴ Kitapçıkta Kürtlerin yaşadığı İran ve Irak gibi ülkelerden bahsedilmemesi oldukça ilginçtir.

Hoybun Cemiyeti'nin Avrupa ve Amerikan kamuoyunu da etkileyerek desteklerini sağlayabilmek için buralarda da faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Özellikle para toplamak ve propaganda yapmak amacıyla Paris Taşnak Merkezi üyesi Çamlıyan ile Süreyya Bedirhan yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çamlıyan faaliyetlerini daha çok Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Mısır gibi ülkelerde yoğunlaştırmış, ancak Hınçak Ermeni partisi mensuplarının itirazları ile karşılaşmıştır.⁴⁵ Süreyya Bedirhan ise Hoybun Cemiyeti'nin Avrupa temsilcisi sıfatı ile Pariste bir büro açarak Avrupadaki faaliyetleri yürütmektedir.⁴⁶ Süreyya Bedirhan, Avrupa'daki faaliyetlerinin yanısıra yardım toplamak ve Amerikan kamuoyunu etkileyerek desteklerini sağlamak amacıyla 1928 yılında

43 Y.a.g.e. s. 42-45

44 Y.a.g.e. s. 45-48

45 "Taşnak-Hoybun" II. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 15(Mayıs 1996) s. 76.

46 CA. (030.10.115.803.28) 96 C/337.

ABD'ne gitmiştir. Hoybun Cemiyeti adına ABD'nin çeşitli yerlerinde konferanslar veren Süreyya Bedirhan ilk etapta 20 bin dolar para toplamıştır. ⁴⁷ Bedirhan ABD'ndeki faaliyetleri esnasında Ermenilerle de yakın işbirliği yapmış, Ermeni Kilisesinde de konferans vermiştir. ⁴⁸

Süreyya Bedirhan'ın ABD'ndeki konferansları bir kitapçık halinde 1928 yılında Hoybun Cemiyeti tarafından İngilizce olarak yayınlanmıştır. Kitapçığa "Aynı Türk" başlığı adı altında bir giriş yazan Herbert Adams Gibbons; Süreyya Bedirhan'ın "Kürt Milli Meclisi Hoybun'un temsilcisi olarak Kürdistan'ın durumunu Amerikan hükümeti ve insanlarına anlatmak için geldiğini belirtmekte ve Bedirhan'ın kısa bir biyografisini vermektedir. ⁴⁹

Kitapçıkta daha sonra Süreyya Bedirhan'ın konferanslarda ortaya attığı görüşlere geçilmektedir. Burada daha önce bahsedilen Osmanlıca kitapçıkta ileri sürülen görüşlerden farklı olarak Bedirhan; ".. Türkiye Türklerinin temelde Moğol ırkının en ilkel ve geri kalmış kolu" olduğunu, tarih boyunca bütün unsurları İslâmı kabul etmeleri için zorladıklarını, bugünkü Türkiye'nin de yönetim şeklini değiştirmesine rağmen, amacını değiştirmedığını, diğer toplumlara karşı baskı ve asimilasyon politikası izlemekte olduğunu belirtmektedir. ⁵⁰ Bedirhan, Türkiye Cumhuriyeti yetkililerini Avrupaya karşı "Kürtler batılılaşmaya direndikleri için ayaklanıyorlar" şeklinde yalan söylemekle suçlamakta, biz Kürtler Âri ırktan olduğumuz için mongolid Türklerden nefret ediyoruz diyerek kendi ırkçı yaklaşımını açığa vurmaktadır. Kürtlerin dil ve ırki kökenini Medlere ve Perslere dayandıran Bedirhan, "... bugünkü Kürt ve İranlıların ırki akrabalığı onlara kadar uzanır" demektir. ⁵¹

Süreyya Bedirhan özellikle "Kürt isyanı ve medeniyeti adına Hoybun ve Kürdistan adına Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya'yı 1925 yılından beri Kürdistan'da Türklerin yaptıkları gaddarlığı incelemeleri için uluslararası bir komisyon kurmaya davet" etmektedir. ⁵²

47 CA. (030.10.115.803.5) 96 C/313.

48 CA. (030.10.114.792.7.) 96 C/103

49 F.O. 37/1382732122-E 2122. *The Case of Kurdistan Against Turkey* Hoybun, Supreme Council of The Kurdish Government, 1928, S.1-5. Bu kitapçığı İngiliz Arşivinden temin ederek faydalanmamı sağlayan mestektaşım Doç. Dr. Mustafa Yılmaz'a teşekkür ederim.

50 Y.a.g.e. s. 11-15.

51 Y.a.g.e. s. 21.

52 Y.a.g.e. s. 52.

Hoybun Cemiyeti'nin 1927'de Kürdistan'ın bağımsızlığını Sevr'de belirtildiği şekliyle ilan ettiğini belirten Bedirhan, "İran, Ermenistan, Irak ve Suriye'ye dostluk duygularını dile getirirken Türklere karşı savaşa devam edeceklerini" vurgulamaktadır.

Süreyya Bedirhan; Kürt-Ermeni ilişkileri konusunda ise; iki toplumun dostluğunun 3000 yıldır mevcut olduğunu, ancak Türklerin bazı cabil Kürtleri Ermenilere karşı kışkırttığını, ancak Hoybun ve Ermeni temsilcilerinin Türkleri ortak düşmanları olarak tanıdıklarını vurguladıktan sonra, "ırkım adına ben cesur Ermenilere karşı derin bir sempati duyuyorum ve onların meşru milli arzuları olan bağımsız ve birleşik Ermenistan'a karşı saygı duyuyorum." demektedir.⁵³

Süreyya Bedirhan, Kitapçığın son bölümünde Türklerin değişmediğini, 1919'dan beri binlerce Kürt, Ermeni ve Yunanlıyı sürdükleri, Türklerin bağımsız bir varlığı devam ettirecek nüfus potansiyeli ve kaabiliyetlerinin olmadığı, Türkiye'nin batılılaşmasının da hayal olduğu temalarını işlemekte ve Kürtlerin ilgili milletlerden ve özellikle Amerikan insanından toprak haklarına saygı duymalarını istediklerini belirtmektedir.⁵⁴

Hoybun Cemiyeti'nin Osmanlıca ve İngilizce olarak yayınladığı bu kitapçıklarda ortaya atılan iddialar ve işlenen temalar ile Taşnak Ermeni Partisinin 1929 yılında Paris'te yapılan 2. Kongresinde üzerinde durulan hususların aynı kaleminden çıkmışcasına benzerlik göstermesi oldukça ilginçtir. Nitekim Taşnak kongresinde de özellikle Kürt-Ermeni ittifakına verilen önem, Türkiye'ye düşman olan unsurlarla geniş bir işbirliği yapılması, Türklerin nüfusunun bugünkü Türkiye'yi dolduracak kadar olmadığı, Batı kamuoyunun Türkiye'ye karşı harekete geçirilmeye çalışılması, oluşturulan ortak cephenin tamamen Türkiye'ye karşı olduğu İran, Irak ve Suriye'nin (dolayısı ile mandater devlet statüsü ile bölgeye hakim olan İngiltere ve Fransa'nın) dost devletler olduğu ve bunlara karşı herhangi bir düşmanlıktan kaçınmak gerektiği hususları vurgulanmaktadır.⁵⁵

53 Y.a.g.e. s. 55-56.

54 Y.a.g.e. s. 57-60.

55 Taşnak partisi kongresi için bkz. Süslü, a.g.m. s. 159-165.

Hoybun Cemiyeti bu propaganda ve yardım toplama faaliyetlerine paralel olarak Türkiye içinde büyük bir isyan çıkarmak için çabalarını artırmıştır. Hoybun Cemiyeti'nin organize etmeye çalıştığı en önemli isyan Ağrı bölgesinde çıkan isyanlardır. Şeyh Sait isyanından sonra bu bölge 1926 yılından itibaren dört yıl sürecek bir takım asayişsizlik ve isyanlara sahne olmuştur.⁵⁶ Ancak bölgede planlanan esas büyük ayaklanma 1930 yılında çıkan Ağrı isyanlarıdır.

Hoybun Cemiyeti'nin kuruluş aşamasında başlanılan Türkiye'de isyan çıkarma faaliyetleri Cemiyetin kuruluşundan sonra artmıştır. Özellikle Hoybun - Taşnak ittifakına paralel olarak, Dahiliye Vekaletinin Başvekalete yazdığı 18.7.1929 tarihli gizli bir yazıda; özellikle Hoybun - Taşnak ittifakından sonra "Suriye'de bir Kürt ordusu nüvesi vücuda getirildiği, bu orduda Ermenilere de görev verildiği, ordunun her bölümünde kanatları muhafaza için ikişer makineli tüfek ve üç bataryalı cebel topçusu olduğu, İngiltere'den de üç uçak almak için çalıştıkları belirtilmektedir.⁵⁷ Ayrıca Hoybun lideri Celadet Ali Bedirhan Irak'ın Kuzeydeki Kürt aşiretleri ile temasa geçerek Hoybun Cemiyeti'ne ilhaka davet etmiş.⁵⁸ Hoybun Cemiyeti adına İran'da bir takım Kürt aşiret reisleri çeteler teşkil etme faaliyetlerine başlamışlardır.⁵⁹

Diğer taraftan Hoybun Cemiyeti Yezidiler ve Nasturilerle de işbirliğine girişirken⁶⁰, Türkiye'den kaçan Çerkez Ethem ve Reşit Bey ile de Revandiz'de Seyit Taha'nın evinde bir görüşme yaparak anlaşma sağlamışlardır.⁶¹ Mevcut belgelere göre, bu sırada Suriye'de teşkil edilen bir kısım Ermeni ve Çerkez gönüllü çetelerinin Fransa'nın kontrolünde gözükmelerine rağmen, bunların gerçekte Hoybun ve Taşnak Cemiyetleri ile irtibatlı oldukları, Doğu Anadolu'da isyan başladığından bunların Antep,

56 Bu sırada bölgede 16 Mayıs - 17 Haziran 1926 tarihleri arasında Birinci Ağrı İsyanı, 7 Ekim - 30 Kasım 1926'da Koçuşağı ayaklanması, 26 Mayıs - 25 Ağustos 1927 tarihleri arasında Mutki Ayaklanması, 13 - 20 Eylül 1927 de İkinci Ağrı isyanı; 22 Mayıs - 3 Ağustos 1929'da Asi Resul Ayaklanması ve 14-27 Eylül 1929 tarihleri arasında da Tendrük olayları meydana gelmiştir. Geniş bilgi için bkz. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, s. 167-266 Çay a.g.e. s. 341-342.

57 BCA. (030.10.115.803.5) 96 C/313.

58 BCA. (030.10.114.791.18) 96 C/94.

59 BCA. (030.10.114.793.20) 96 C/134.

60 Bu sırada Suriye Yezidilerinin Aşiret lideri Derviş Bey ve Sinjar'ın Yezidi Emiri İsmail Bey Hoybun Cemiyeti'ne katılmışlardır. Bkz: *The Case of Kurdistan Against...* s.51-54

61 BCA, (030.10.115.803.5) 96 C/313

Urfa, Mardin ve Midyat üzerine yürüyerek, Türk kuvvetlerini üzerine çekerek Ağrı'daki isyana yardımcı olmayı planladıkları anlaşılmaktadır.⁶² Azmi Süslü Cumhurbaşkanlığı arşivi belgelerine dayanarak, özellikle Taşnak-Ermeni lideri Vahan Papazyanın Suriye'nin Kuzeyinde Ermenilerle - Kürtleri yerleştirip onlardan çeteler teşkil ederek Türkiye'ye karşı faaliyetleri organize ettiğini ve bu faaliyetlerin de Fransızlardan destek gördüğü belirtilmektedir.⁶³ Ayrıca, dahiliye Vekaletine yazılan 6 Haziran 1928 tarihli bir raporda da, Fransızlar'ın güney sınırlarımızda Ermenilerden köyler tesis ederek Kürt ve Ermenilerden silahlı çeteler oluşturduğu, bunların yakında Türkiye'ye karşı harekete geçecekleri belirtilmektedir.⁶⁴

Yukarıdaki belgelerden de görüleceği gibi, bu sırada mandater devlet statüsü ile Suriye'yi yöneten Fransa Hatay meselesinden dolayı bölgedeki Türkiye aleyhindeki faaliyetleri desteklemektedir. Özellikle Hoybun Cemiyeti ve Ermenilerin Suriye'nin kuzeyindeki faaliyetleri Türkiye'nin dikkatini çekmiş, sınır bölgelerine yerleştirilen tahminen 70.000 civarındaki Ermeni'nin sınırdan uzaklaştırılmasını 1930 yılında Fransa'dan resmen talep etmiştir.⁶⁵ Fakat Fransa bu talebe olumlu cevap vermediği gibi, Türkiye'nin Hatay'la ilgilenmesine paralel olarak bu tür faaliyetleri desteklemeye devam edecektir. Nitekim Dahiliye Vekaletinden Başvekalete yazılan 12.4.1931 tarihli bir belgede; Fransızların Ağrı, Barzan, Mutki ve Cizre mıntukasına tahsis edilecek silah ve cephane alınması için Vahan Papazyan'a 10 milyon Frank verdiği belirtilmektedir.⁶⁶ "Dahiliye Vekaletinden Siyaseti Cumhur Umumi Katipliğine" 23.6.1939 tarihinde yazılan bir yazıda; Fransa'nın 1939 yılına kadar devam eden bu tür faaliyetlerdeki amacının, "... Hoybuncu, Ermeni ve Süryanilerle Kürtleri kendilerine bağlayarak bilhassa Cezire'de bir Hristiyan çoğunluğu yaratmak ve Elcezireyi kendi hakimiyetleri altına alarak Türkiye ile Suriye arasında *Etat Tampon* vücuda getirmek ve kendisine bağladığı bu unsurları icabına göre Suriye ve Türkiye'ye karşı kullanmak olduğu" ifade edilmektedir.⁶⁷

62 Y.a.g.e. belge;

63 Aynı belgede İngilizlere'nin de Taşnakları destekleyip bu faaliyetleri organize etmek için bölgeye askeri görevli gönderdikleri belirtilmektedir. Süslü, a.g.m. s.146-147, 154-155

64 BCA. (030.10.115.803.3) 96 C/311

65 Yerasimos, a.g.e. 190

66 BCA (030.10.115.796.20) 96/C195. Ek-3

67 Belge için bkz. Süslü, a.g.e. s. 167

İngiltere ise 1926 yılında Musul'u almasına rağmen bölgedeki hakimiyetini pekiştirmek ve Türkiye'nin tekrar Irak ile ilgilenmesini önlemek amacıyla başka Irak olmak üzere bölgedeki Kürt aşiretleri ile yakından ilgilenmeye devam etmiş, daha önce belirtildiği gibi Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşunda yardımcı olmuştur. Hoybun Cemiyeti'nin yönetim kadrosunun ağırlıklı olarak Mütareke döneminde itibaren İngiltere ile işbirliği yapan Bedirhanlardan oluşması, Cemiyetin faal üyesi ve Ağrı isyanlarının elebaşısı İhsan Nuri'nin 1924 yılında Türkiye'den kaçarak Irak'a dolayısıyla İngilizlere sığınması, daha sonra 1930 yılında çıkan Ağrı isyanları sırasında Kürtlerin davalarını Milletler Cemiyeti'ne götüreceğini basını aracılığı ile dolaylı yoldan duyurması, hatta Irak'ta yaptığı temaslarda böyle bir müracaatı teşvik etmesi,⁶⁸ ayrıca Ağrı isyanları sırasında İngiltere'nin kontrolündeki Barzani Kürtlerinin Irak sınırını geçerek Türkiye'ye saldırmaları da dikkate alınırsa İngiltere'nin bölgedeki gelişmelerle yakından ilgilendiğini ve en azından Türkiye'ye karşı yönlendirmeler yaptığını göstermektedir.⁶⁹ 12 Nisan 1931 tarihli Başvekalet yazılan Dahiliye Vekili imzalı bir yazı ekindeki rapora göre; İngiltere'nin bölgedeki aşiretler ve gelişmelerle yakından ilgilenmesindeki amacının, "Hakkari vilayeti ile Cizre'de dahil olmak üzere Irak Kürtleri hakimiyeti altında Irak ile Türkiye arasında bir Kürt hükûmeti teşkil etmek" olarak değerlendirilmekte, bu maksatla Şeyh Mahmut'un prens ilan edileceği, Barzani şeyhi emri altına verecekleri, ve Nasturileri Kürtlük camiasına ithal etmeye çalıştıkları belirtilmektedir.⁷⁰

Bölgedeki diğer bir devlet olan İran ise bir taraftan kendi içinde isyan eden Simko aşireti ile mücadele ederken, diğer tarafa İran Azerbaycanındaki Türklerin Türkiye ile bağını kesmek ve Kürtçülük cereyanını Türkiye'ye karşı yönlendirmek amacıyla Şeyh Sait isyanından sonra bölgedeki Kürt aşiretlerini bir müttefik olarak kazanmaya çalışmaktadır. Nitekim birinci ve ikinci Ağrı isyanlarının bastırılması üzerine isyancıların İran'a sığınmaları, Hoybun-Taşnak ittifakında da be-

68 "Taşnak-Hoybun" II, s. 177; BCA (030.10.115.796.20) 96 C/195

69 1930 yılında İngiliz casusu Albay Lawrens'in de Kürt ayaklanmasını planlamak amacıyla Ağrı'da bulunduğu iddia edilmektedir. Suat Akgül, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, İstanbul, 1992, s.91; Şimşir, a.g.e. s.151; 177; 207,209;214;

70 BCA (030.10.115.796.20) 96 C/195.

İrtildiği gibi İran'da hareket serbestliği hakkı elde edildiği ve Rıza Pehlevi'nin emirlerinin menfaatlerine olduğunun belirtilmesi, Hoybun yayınlarında İran'ın dost devlet olarak anılması, İran'ın isyancılara verdiği desteği açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeble Türkiye'nin diplomatik çabaları ile daha 1926 yılında soruna çözüm aranmış, 22 Nisan 1926 tarihinde İran ile Türkiye arasında Güvenlik ve Dostluk Antlaşması⁷¹ imzalanmasına rağmen İran'ın tutumu değişmemiştir.

Bu bölgesel konjonktür içinde Hoybun Cemiyeti Temmuz 1929 tarihinde Halep'te iki toplantı yapmıştır. Bu toplantılara başta Celadet Ali Bedirhan, Memduh Selim, Cemilpaşazade Mehmet, Cemilpaşazade Kadri, Yado, Vahan Papazyan, Hırşak Papazyan ve Karabet olmak üzere 45 kişi katılmıştır. Toplantılarda, Suriye'deki yerli ve Türkiye'den firari Kürtlerden azami istifade edilmesi, Türkiye'ye karşı yapılacak herhangi bir hareketin tam ve mükemmel olarak ikmaline karar verilmiştir.⁷²

Sonuçta Hoybun Cemiyeti'nin organize etmeye çalıştığı Ağrı isyanı; Türkiye'deki yapısal değişmelere duyulan tepkilerin de etkisi ile yukarıda belirtilen konjoktörün yardım ve teşvikiyle 1930 yılında başlamıştır. Bölgedeki Celali, Süphanlı, Haydaranlı, Milanlı, Hasenanlı, Zirkanlı, Cibranlı ve Mokorlu aşiretlerinin katıldığı Ağrı isyanının lider kadrosuna Türk ordusundan firari yüzbaşı İhsan Nuri, Ermeni Zilan ve Bro Haso Telli oluşturulmaktaydı. İsyana katılan aşiret mensuplarının yanında Ermeni ve Nasuri çeteleri de yer almaktaydı.⁷³

Ağrı isyanının başladığı sırada Ağustos 1930 yılında Hoybun Cemiyeti Kahire'de yayınlanan El Ahrar Gazetesinde bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname 1925 yılındaki isyandan sonra birçok Kürt liderinin Türkiye'den kaçarak Irak, İran ve Suriye'ye sığındıkları ve buralardaki bölgesel yönetimler tarafından siyasi mülteci olarak kabul edildikleri vurgulanmakta ve geri kalanların da Celali aşiretlerinin yaşadığı Ağrı dağı civarına çekilerek orada toplandıkları belirtilmektedir. Daha sonra Türkiye'deki Siyasi Kürtçülerle, Suriye, Irak ve İran'dakilerin an-

71 Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, Ankara, 1983. s. 276-278

72 BCA (030.10.115.803.6) 96 C/314.

73 *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, s.319-320; Çay. a.g.e. s.342.

laşarak bir "Pan-Kürt" genel kongresi toplayarak Hoybun Cemiyetini kurdukları ve Cemiyetin amacının mümkün olabilecek her yolun denmesiyle Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamak olduğu ifade edilmektedir.

Kurulan Hoybun Cemiyeti'nin bir çok yerde bürolar açtığı ve bunlardan birisinin de Kürtler için çok önemli olan Ağrı bölgesinde olduğu belirtilmektedir. Özellikle Hoybun Cemiyeti'nin son kongresi ile birlikte "İhsan Nuri Paşa" nın Ağrı bölgesine giderek Hoybun Cemiyeti'nin emrinde çalışan bir Kürt organizasyonunu Türk topraklarında kurduğu ve bölgede askeri ve sivil açıdan bir teşkilatlanmaya gittiği vurgulanmaktadır.

Bu organizasyonun gelişmesinden sonra Türkler Kürtlerin gerçek amacının ayaklanma olduğunu farkedince isyanın İhsan Nuri tarafından başlatıldığı ifade edilmekte, ve "amacın hazırlamakta oldukları devrimin genel merkezlerini bu bölgede kurmak" olduğu belirtilmektedir. Ayrıca beyannamede Beyazid Valisi'nin İhsan Nuri ile görüşme talebinde bulunmak onlara "para ve iane vermeyi teklif ettiğini fakat İhsan Nuri'nin bu teklifi kabul etmediği fakat İhsan Nuri'nin bu teklifi kabul etmediği iddia edilmektedir.⁷⁴

Bu beyannameden de anlaşılacağı gibi Hoybun Cemiyeti'nin organize ettiği Ağrı isyanına karşı Türk hükümeti 1930 Haziran'ında başlamak üzere askeri harekât kararı almıştır. Ancak Türk ordusunun bir bölümünü üzerlerine çekerek asıl büyük ayaklanmaya destek vermek üzere aynı anda iki olay daha patlak vermiştir. Bunlardan biri 20 Haziran 1930 tarihinde Kör Hüseyin ve Eminpaşaoğullarının İran sınırını geçerek Zeylan'da başlattıkları ayaklanmadır.⁷⁵ Bu ayaklanmada öldürülen isyancının biri üzerinde halkı isyana teşvik eden birkaç Hoybun Cemiyeti bildirisi ile mühür çökmüştür.⁷⁶ Bu sırada Doğu Anadolu'nun Dersim, Palu ve Viranşehir bölgelerinde de Hoybun Cemiyeti bildiriler dağıtarak halkı isyana ka-

⁷⁴ American National Archives Micro Copy No: M 1224. Roll: 1 "Records of the Department of the state relating to the internal affairs of Turkey 1936-44" Document file: 867.00 / 204. Belgeye dikatimi çeken Dr. Ayten Sezer'e teşekkür ederim.

⁷⁵ Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar s. 287-304.

⁷⁶ BCA (030.10.115.9)7.22) 96 C/729

ılmaya davet etmiştir. ⁷⁷ Türkiye bu olayları bastırmaya çalışırken, Irak'taki Şeyh Barzani ve Moïlla Hüseyin Şerif idaresindeki bir grup Irak sınırından geçerek Oranlar, Şat ve Şemdinli bölgelerinde de isyan çıkarmışlardır. ⁷⁸ Aynı zamanda Hoybun-Taşnak ittifakında önem verildiği vurgulanan Dersim bölgesinde de Koçgirili Alişir Hoybun bildirilerini aşiretler arasında yayarak bu bölgelerin de Ağrı isyanına destek sağlamasına zemin hazırlamıştır. Sonuçta Dersim aşiretleri üzerinde dini bir otoriteye sahip olan Seyyid Rıza devlet yetkililerine karşı direnişe geçmiş, Ağrı bölgesinden oraya da kuvvet kaydırılmak zorunda kalmıştır. Böylece merkezi Ağrı olan ayaklanmanın bütün Doğu Anadolu bölgesine yayılması hedeflenmiş, Hoybun Cemiyeti dağıttığı bildiriler ve yaptığı propaganda ile isyancıların moralini yüksek tutmaya çalışmıştır. ⁷⁹ Nitekim Cemiyet 1 Eylül de yayınladığı bir bildiriye Türk ordusuna büyük kayıplar verdirildiği belirtilmekte ve aynı zamanda Türk kuvvetleri bazı köyleri yağmalamak ve bir çok insanı öldürmekle suçlanmaktadır. ⁸⁰ Ancak diğer olaylara paralel olarak 7-14 Eylül 1930 tarihleri arasında yapılan askeri hareketle Ağrı isyanı bastırılmıştır. ⁸¹ Başta İhsan Nuri olmak üzere isyancıların elebaşları İran'a kaçmışlardır. İran tarafından tutuklanan İhsan Nuri kısa bir süre sonra serbest bırakılmış ve kendisine İran ordusunda görev verilmiştir. ⁸²

Ağrı bölgesinde meydana gelen isyanlarda, isyana katılanların kolayca İran'a kaçmaları ve bu bölgenin Türkiye yönünden bir askeri hareketi oldukça güçleştirmesi üzerine 5 Kasım 1932 tarihinde Tahran'da biri Türk-İran sınır hattının tayini, diğeri de Uzlaşma, adli Tesviye ve Hakemlik konularında yapılan iki antlaşma ile Türkiye ve İran arasında bir sınır düzenlenmesi ve iki ülke ilişkileri düzelmiştir. ⁸³

Hoybun Cemiyeti Ağrı isyanının bastırılmasından sonra gücünü büyük oranda kaybetmesine rağmen Türkiye'ye karşı faaliyetlerine devam et-

77 Cemiyet bildirimlerinde; Bugün nesiniz? Nereye gidiyorsunuz? Daha ne kadar susacaksınız? Zulmü kırmak ve vatandan atmak için harekete ihtiyaç vardır. Fırsat elinizdedir" gibi ifadeler yer almaktaydı. BCA (030.10.115.803.14) 96 C/323

78 Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar s. 305-317.

79 Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar s. 321

80 Şimsir, a.g.e. s.247

81 Geniş bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s.319-350

82 Çay, a.g.e. s. 343.

83 Mehmet Gönülobol. Cem Sar. Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara, 1990, s. 87.

miştir. Özellikle Fransa Hatay meselesinden dolayı Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetlerine destek vermeye devam etmiş ve dolayısıyla Cemiyeti'nin çalışmaları Suriye'de yoğunlaşmıştır. Bu faaliyetler içinde en göze çarpanı yayınları olmuştur. Bu bağlamda siyasi Kürtçülüğe kültürel bir zemin hazırlamak amacıyla Şam'da 1932 yılında Hawar Dergisi'ni çıkarmaya başlamıştır. Cefadet Ali Bedirhan ve Kamuran Bedirhan tarafından Hoybun Cemiyeti'nin yayın organı olarak onbeş günde bir Kürtçe ve Fransızca olarak yayınlanan bu dergi 1943 yılına kadar çıkarılmıştır.⁸⁴

Hawar dergisinin ilk sayısında "amaçları ve özellikleri" başlığı altında derginin sadece ilmi ve edebi bir amaçla kurulduğu belirtilerek yayın politikası şöyle sıralanmaktadır.

a) Kürtler arasında Kürt alfabesi ve gramerinin yayınlanması, menşei ve diğer dillerle akrabalığının incelenmesi (ilk sayıda Kürt alfabesi yayınlanmaktadır),⁸⁵

b) Folklor başlığı altında Kürt efsaneleri, masalları ve Türkülerinin yayınlanması,

c) Kürtlerin yazılı edebiyatları ile müzik, âdet, gelenek, tarih ve coğrafyalarının incelenmesi ve yayınlanması,

d) Kürt dilinin Hint-Avrupa dil grubuna dahil olduğu, Kürtlerin bugün kullandıkları dilin Medlerin, Perslerin, Farsların dili ile aynı olduğuna dair araştırmaların yayınlanması,

e) Derginin sayfalarının "yakından veya uzaktan Kürtçeye, Kürdistan'a ve Kürtçülüğe ilgi duyanlara" açık olduğu belirtilmektedir.

84 İlk sayısı 15 Mayıs 1932 tarihinde çıkarılan bu derginin sadece ilk sayısını Cumhuriyet Arşivinde bulabildik. Dergi'nin Türkiye'ye girişi zararlı yayınlardan olduğundan Bakanlar Kurulu Kararname-i ile yasaklanmasından dolayı diğer sayılarını görme imkanı bulamadık. CA (030.18.01.29.43.13) 86-118. (Ek-4)

85 Hawar Dergisi, Sayı:1 (15 Mayıs 1932) s. 3-4

f) Kürtlerin modernleşmek istedikleri, ancak Avrupalılara benzemedikleri belirtilmekle "birkaç Kürdün Avrupalı giyinmesi bahane edilerek Kürt kıyafetlerini başlık olarak şapkayla ve giysi olarak da smokinle tasvir etmek garip olacaktır" denilerek ırkımıza has âdet, gelenek ve özellikle ile onlardan ayrıldıkları ifade edilmektedir.⁸⁶

Sadece ilk sayısını görebildiğimiz Hawar dergisi yukarıda belirtilen amaçlarından da anlaşılacağı gibi, siyasî Kürtçülüğe kültürel zemin hazırlamayı yayın politikasının esası olarak benimsemiş gözükmektedir. Ancak derginin bütün sayılarını gören Bruinessen; Hawar dergisi çevresindeki Hoybuncu Kürtlerin, İslâm'ı halklarını ezen başlıca güçlerden biri gören, Kürtlerin millî dini olarak Zerdüştlüğü idealleştiren kişilerin olduklarını belirtmektedir.⁸⁷ Bruinessen; bu kişilerin Kürtler içinde küçük bir azınlık teşkil ettiklerinin farkına vararak, halkta taban bulabilmek ve daha geniş bir okuyucu kitlesine sahip olabilmek amacıyla 1941'den itibaren her sayısının başında Kuran ve hadislerden Kürtçe tercüme yer vermeye başladıklarını vurgulamakta ve gerçekte önden gelen birçok Kürt milliyetçisinin dinsiz olduğunu, fakat Kürtlerin çoğunluğunun Sunni Müslümanlardan oluşması sebebiyle, Kürtler içinde etkili olabilmek için dinle uzlaşmak veya öyle görünmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir.⁸⁸ Aldığı dış destek, Ermenilerle işbirliği ve terör gibi birçok açıdan Hoybun'a benzeyen PKK terör örgütü de din konusunda benzer bir dönüşüm yaşamıştır.

Bilindiği gibi Marksist-Leninist bir ideolojik temelde örgütlenen PKK, daha önceki yayınlarında Kürtlerin milli dininin Zerdüştlük olduğunu belirterek İslamiyete şiddetle karşı çıkmaktaydı. Ancak İslâma saygılı ve inançlı olan bölge halkında taban bulmak, İran ve Libya gibi ülkelerden daha fazla destek sağlamak amacıyla 1980'lerin sonlarına doğru İslâm dine büyük önem vermeye başlamıştır.⁸⁹ Bu konuda Adbullah Öcalan tarafından yazılan "Din Sorununa Devrimci Yaklaşım" adlı kitabıyla "... Bir

86 "Amaç ve Özellikleri" Hawar Sayı:1 (15 Mayıs 1932) s. 7-11.

87 Bruinessen, a.g.e. s. 17-18.

88 Bruinessen, a.g.e. s. 18-19.

89 M. Cihat Özönder, "PKK Terör Örgütü Besleyen Aile, Gelenek-Görenek, Örf ve Âşiret Bağlantıları" *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Terör Sorununun Milli Güç Unsurları Açısından İncelenmesi ve Ahnması Gereken Tedbirler Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1997. s. 225-226.

İran deneyiminde olduğu gibi, anti-emperyalist radikal çıkış örneklerinden yararlanarak... olumlu bir sonuç alabiliriz. Bu sonuç din silahını faşizm ve emperyalizme karşı kullanabileceğimizi gösterir." Bu sebeble "şimdiye kadar yerine getiremediğimiz görevleri yerine getirmek için halın dini duygularına saygılı olmalı, değer vermeli, dinin gerçek ilerici devrimci özünü değerlendirerek bu silahla gerici ajanları ve emperyalizmin uşaklarını yerle bir etmeliyiz" denilmektedir. Türkiye'de 1980'li yıllarda giderek yoğunluğu artan dini hareketleri PKK lehine kullanabileceğinin farkına varan Öcalan, laiklik kavramına net bir açıklama getirmeden laikliğin Batının ve Siyonizmin çıkarlarını savunmak için icat edilen bir safsata olduğunu ileri sürmektedir.⁹⁰ Öcalan'ın din konusunda olduğu gibi, laiklik konusunda da ortaya attığı görüşleri ülkemizde halkın dini duygularını istismar etmeye çalışan köktendinci akımların üslubuyla benzerlik göstermesi dikkat çekicidir.⁹¹

Hoybun Cemiyeti tarafından Hawar dergisinin yanısıra siyasi Kürtçülüğü yaymak amacıyla Kahire'de *La question Kurde* isimli Fransızca bir dergi çıkarılmış, Suriye'de ise, Türk Affı Umumisi Karşısında Kürtler, Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine Mektup, Bir Ecnebi Noktai Nazarına Göre Kürt Meselesi" isimli kitaplar yayınlanmıştır.⁹²

Diğer taraftan 1930'lu yıllardan itibaren iç problemlerini çözen Sovyetler Birliğinin de bölgedeki siyasi Kürtçülük hareketi ile ilgilenmeye başladığını görmekteyiz. Sovyetler Birliği bu politikasını öncelikle Ermeniler vasıtasıyla yürütmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Ağrı isyanlarında önemli rol oynayan Ermeni Zilan'ın Erivan Kürdoloji Enstitüsündeki görevine geri dönerek Ermeni - Kürt işbirliği konusundaki çalışmalarına tekrar başlaması önemli rol oynamıştır.⁹³ Bu çerçevede "Birinci Kürt Umumi Konferansı" 9 Temmuz 1934 tarihinde Erivan'da toplanmıştır. Konferansın fahri başkanlığını Ermenistan Cumhurbaşkanı'nun yaptığı bu toplantıda; salonda Ermenice ve Kürtçe yazılar

90 Abdullah Öcalan, *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım*, 2.B. Köln, 1991 s. 74-119

91 Özönder, a.g.m. s.226

92 Türkiye'ye girişinin zararlı olacağı değerlendirilen bu yayınlar Bakanlar Kurulu Kararnameleri ile ülkemize girişi yasaklanmıştır. Kararnameler için bkz. BCA (030.18.01.19.30.2). 18.86.308. 1931; BCA (030.18.1.2) 2/1096.86.150.

93 Rişvanoğlu, a.g.e. s. 739,748.

ile siyasi Kürtçülüğü canlandıran resimler yer aldığı gibi, Ermenistan Cumhurbaşkanı yaptığı konuşmada; Kürtlerin Ermenistan sayesinde yeniden canlandığını vurgulamıştır.⁹⁴ Bu konferanstan sonra Sovyetler Birliği siyasi Kürtçülüğü canlandırmak amacıyla Kafkasya'nın çeşitli yerlerinde bulunan 35 bin civarındaki Yezidilerden de faydalanmaya çalışmıştır. Özellikle Erivan Kürdoloji Enstitüsünden mezun olan öğretmenler vasıtasıyla Yezidileri Kürtleştirmeye gayret edilmiştir. Ayrıca Ermenistan'da siyasi Kürtçülerin amaçlarına hizmet için gizli bir teşkilat kurdurularak ilk etapta Aras Nehri'nin kuzeyinde yaşayan Kürtlere yardım olarak 800 silah verilmiştir.⁹⁵

Faaliyetleri oldukça azalan Hoybun Cemiyeti'nin; Hatay meselesinin gündeme gelişine paralel olarak Fransa'nın mandaterliğindeki Suriye'de yeniden bir canlanma içine girdiği görülmektedir. Nitekim Dahiliye Vekaleti'nin Başvekalete yazdığı 12.10.1935 tarihli yazıda; Hoybun Cemiyeti'nin Suriye'de yaşayan kürtlere yardım maskesi altında çalışan fakat gerçekte Hoybun'a yardım toplayan "Kürt Fukara Perver Cemiyeti" adında bir dernek kurduğu, bu derneğin topladığı hububat ve paraları Hoybun'un siyasi amaçları için harcadığı belirtilmekte ve cemiyetin en büyük destekçisinin de kendisini Suriye'de Şeyh Sait'in halifesi ilan eden Şeyh Ahmet olduğu, Türkiye'ye vaktiyle saldırılarda bulunan çetelere maddi yardım da yapan Hoybun'un faal üyesi bu kişinin eline fırsat geçerse Şeyh Sait'den daha tehlikeli olabileceği vurgulanmaktadır.⁹⁶ Hoybun Cemiyeti'nin 1930 yılında açtığı Antakya şubesi de 1935 yılından sonra faaliyetlerini arttırmıştır. Hoybun Cemiyeti'nin "katib-i umumisi" olan aynı zamanda Antakya şubesinin de başkanlığını yapan Antakya Lisesi felsefe öğretmeni Memduh Selim 1936 yılı başlarında Türkiye sınırına yakın Kürt köyleri üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.⁹⁷

Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetlerindeki bu canlanma çerçevesinde Suriye'de yeniden organizasyonu güçlendirerek Türkiye'ye karşı tekrar harekete geçilmesi konusundaki çabalar artmıştır. 1936 yılı başlarından iti-

94 BCA CHP Genel Sekreterliği Evrakı, (030.10.115) 96 C/684.

95 Y.a.g. belge.

96 BCA (030.10.115.803.28) 90 C/337

97 Antakya Şubesi'nin açılışı bölge Türkleri tarafından protesto edilmiştir. Tunçay, a.g.e. s. 243; Faaliyetleri için bkz. BCA (030.10.114.788.22) 96 C/21

baren Hoybun Lideri Celadet Ali Bedirhan İskenderun, Halep ve Beyrut'taki Taşnak önderleri ile görüşmeler yaparak Cezire üzerinden Türkiye'ye karşı bir hareket yapmayı planlamışlardır. Ayrıca Taşnak-Hoybun işbirliğine Türkiye'ye karşı düşmanca duygular besleyen Şam'daki Çerkez Cemiyeti dahil edilmiştir. Bu konuda Celadet Ali ile Çerkez Cemiyeti Başkanı Abdullah Bey arasında bir ittifak yapılarak Türkiye'ye karşı üç cemiyetin birlikte hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Bu ittifakın yapılmasından sonra Türkiye'ye karşı 1937 yılı başlarında veya ilkbaharda harekete geçilmesi uygun bulunarak Türkiye içindeki taraftarları olarak kabul ettikleri bazı aşiretlere hazırlık yapmaları için talimat dahi verilmiştir. ⁹⁸ Nitekim 1936 yılı sonlarında Türkiye'nin güney sınırında bir takım çete saldırıları görülmeye başlamış, 1937 yılı başından itibaren bu saldırıların arttığı görülmektedir. ⁹⁹ Bu saldırılarla Hoybun Cemiyeti'nin doğrudan ilişkisi konusunda sağlıklı bilgi mevcut değilse de, yukarıda belirtilen hazırlıklar dikkate alınırrsa etkisi olabileceği düşünebilir. Zira bu sırada Fransa İngilizlerin Musul meselesini çözmek için kullandıkları modeli kullanarak Türkiye'ye yönelik bölücü hareketleri kışkırtma yoluna gitmiştir. ¹⁰⁰ Özellikle Türkiye açısından Hatay'ın ön plana çıktığı 1937 yılında ¹⁰¹ Fransa Dersim'de meydana gelen ayaklanmayı teşvik etmiştir. ¹⁰² Bunun üzerine Türkiye 8 Temmuz 1937 tarihinde Afganistan, Irak ve İran ile Sadabat Paketi'nin kurarak bölgeden yönelebilecek bölücü hareketleri önleme yoluna girmiştir. ¹⁰³ Ancak Türkiye'nin çabalarına rağmen 1937 yılında Dersim Ayaklanmalarının çıkması önlenememiş, 1938 yılına kadar sürmüştür. ¹⁰⁴

SONUÇ

Türkiye'nin maruz kaldığı siyasi Kürtçülük fikrinin "Şark meselesi" çerçevesinde başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya'nın hayatiyet

98 BCA (030.10.114.788.22) 96 C/21

99 Mahmut Goloğlu, *Tek Parti Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara 1974, s.243.

100 Hasan Köni, "Hatay Sorumuna Yeni Bir Bakış" *Atatürk Yolu* Yıl:2 Sayı 4 (Kasım 1989) s. 537.

101 Hatay konusunda geniş bilgi için bkz. Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938) I, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XII, Sayı: 34 (Mart 1996) s. 3-32

102 Geniş bilgi için bkz. Akgül, a.g.e. s. 101-106.

103 Metin için bkz. Sosyal, a.g.e. s.584-587.

104 Dersim ayaklanmaları hakkında bilgi için bkz. Akgül, a.g.e. s. 123-159.

verdiği bir olgu olarak ortaya çıktığını ve bu temelde şekillendiğini, bölgenin sosya-ekonomik yapısının istismarı ve dünyadaki milliyetçilik hareketlerinin bu fikrin gelişmesine katkı sağladığını söylemek mümkündür. Orta Doğu bölgesine yerleşmek amacıyla Avrupalı güçler tarafından başlatılan bu süreç Sevr Projesi ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Ancak özellikle İngiltere'nin beklemediği bir şekilde Türkiye'nin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlattığı Millî Mücadele'den başarıyla çıkarak bağımsızlığını kazanması üzerine, İngiltere bazı Kürt aşiret ve aydınları üzerinde oluşturduğu nüfuzunu petrol ve Musul meselesinde, Fransa da, Hatay meselesinde bir manipülasyon aracı olarak kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu tahriklerle gelişen siyasi Kürtçülük, Türkiye'nin çağdaşlaşmak amacıyla gerçekleştirdiği radikal inkılablarını getirdiği yapısal değişikliklere duyulan tepki ile birleşerek giderek ortak bilinç yönünde ivme kazanmış, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk hükümetlerini ciddi olarak uğraştıran iç isyanlara yol açmıştır.

Bu bağlamda Şeyh Said isyanından sonra 1927 yılında Hoybun Cemiyeti ortaya çıkmıştır. Hoybun Cemiyeti'nin kurucuları ve önderleri, başta Bedirhanlar olmak üzere daha mütareke döneminde İngilizlerle işbirliği yapan kişiler ile, Azadi teşkilatı ve Şeyh Said isyanında yer alarak yurt dışına kaçan kişilerden oluşmaktadır. Hoybun'un kuruluş toplantılarının Irak'ta İngilizlerin yakın işbirlikçisi Revandiz kaymakamı Seyyit Taha'nın evinde yapılması, daha başlangıçta Cemiyet üzerindeki İngiltere'nin kontrolünü ortaya koymaktadır. Ancak daha sonra Cemiyet faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Suriye ve Lübnan'a yani Fransız bölgesine kaydığı görülmektedir. Bu durum İngiltere'nin Türkiye ile problemlerini halletmesi ve Fransa ile Hatay meselesinin çözümlenmemiş olması ile izah edilebilir. Gerçekten Fransa İngiltere'nin Musul meselesini çözmek için kullandığı modeli kullanarak Hatay meselesini kendi lehine çözmek amacıyla Türkiye'ye yönelik bölücü hareketleri kısırtma yoluna gitmiştir.

Hoybun Cemiyeti'ni daha önce kurulan siyasi Kürtçü organizasyonlardan ayıran en önemli fark Ermeni Taşnak Partisi ile Türkiye'ye karşı yaptığı işbirliği oluşturmaktadır. Nüfus itibarıyla Türkiye'ye karşı organize olma ve bir isyana teşebbüs etme imkanı bulunmayan Taş-

nak Ermenileri Hoybun Cemiyeti aracılığı ile Kürt isyancıları destekleyerek Türkiye'ye yönelik hareketlerde insiyatifi ele almaya çalışmışlardır. Kısaca Türkiye'ye karşı Ermeni davasını Hoybuncu Kürt liderleri kullanarak kazanmayı amaçladıkları görülmektedir. Hoybuncu Kürt liderlerin de 'Büyük Ermenistan' davasını destekledikleri yapılan ittifaktan açıkça anlaşımakla beraber, bölge halkından ısrarla gizlemeleri ilginçtir. Diğer taraftan Hoybun Cemiyeti'nin Nasturiler ve Yezidiler ile Türkiye'den kaçan bazı Çerkezlerle de işbirliği yaparak ülkemize karşı geniş bir cepne oluşturmaya çalıştığı da dikkati çekmektedir.

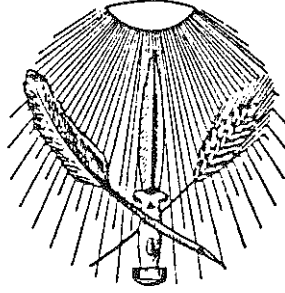
Hoybun Cemiyeti'nin yayınlarında Türkiye'nin dışında Kürt unsurunun yaşadığı Irak, İran ve Suriye'den sürekli olarak dost devletler olarak söz edilmesi Cemiyetin dış destekli bir organizyon olması ile açıklanabilir. Hoybun Cemiyeti sağladığı dış desteğe paralel olarak Türkiye'ye karşı bir isyan hareketine başlamak üzere faaliyetlerini artırmıştır. Nitekim böyle bir konjonktür içinde 1930 Ağrı isyanlarını organize etmeye çalıştığı görülmektedir. İsyandan önce Hoybun Cemiyeti'nin yaptığı hazırlıklar, aşiretleri kazanma faaliyetleri, isyanlar sırasında bölgede ele geçirilen bildiriler, Batı kamuoyuna yapılan açıklamalar ve nihayet isyanın liderliğini Hoybun'un faal üyesi olan firari Yüzbaşı İhsan Nuri'nin yapması Cemiyetin Ağrı isyanlarındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki siyasi Kürtçülük hareketlerinin önderleri olan aydınların genellikle bölge insanından inanç ve hayat tarzı olarak kopuk oldukları görülmektedir. Bu sebeble halkta taban bulabilmek için Şeyh ve Seyyit gibi dini otoriteleri kazanma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca bu aydınlar bölgenin sosyo-ekonomik yapısını istismar etmenin yanında, Türkiye'deki yapısal değişikliklerle çıkarları zedelenen aşiret reislerini de kazanmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede Hoybun Cemiyeti de Ermenilerle yaptıkları işbirliği ve dış bağlantılarını kamufle ederek bölgenin nüfuzlu aşiretleri ve dini otoritelerini kazanmaya gayret etmiştir. Gerçekte Zerdüştlüğü Kürtlerin millî dini olarak kabul etmelerine rağmen, halk arasında taban bulabilmek amacıyla Hawar dergisinde Kur'ân ve hadisler yayınlarak dini istismar etmeye yönelmişlerdir. Aynı politikayı günümüzde PKK terör örgütünün de yürütmeye çalıştığı bilinmektedir.

Zaten Kürtler adına hareket ettiğini söyleyen Marksist-Leninist bir ideolojiyi benimseyen PKK terör örgütünün, ASALA ile yaptığı işbirliği, Suriye, Irak ve İran, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi gibi yerlerde kamplar kurarak sağladığı dış destek, Kürt vatandaşlarımızı da katletmesi ve İslâm dinini istismara yönelmesi sebebiyle Hoybun Cemiyeti ile çarpıcı benzerlikler içinde olduğu görülmektedir.

EK-1

1971 YILI ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

كورد خويون جمعیتی نشریاتی

عدد

۱

تور كباده كوردلر ك قتل عامی

۱۹۲۸ - ۱۹۲۶

المطبعة المركزية بدمشق

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CUMHURİYET ARŞİVİ

EK-2

319

319
319
319

ویاربر

928-6-6

1
318

مردت

داخلیه وکالتنه

بوکونفردہ: ناہرا میلبیس تشکیلاتی نامی آلتندہ عرب پیکارندہ تأس ایڈن خویبون جمعیتی تک حرکت
 فعلیہہ بولونق تشبہی حی اولونقندہ ایض، یا باتنی ازمنیلردہ عرب پیکارینہ کلمکہ عرب۔
 پیکاری خویبون جمعیتی شامین اوغللردن بوزان اولغلی ارمنی ترکی قمرزی قریلیان آرناق۔
 کونمیان سابق رآرالمین ایتم مأسردی ارمنی ابراهیمدن تشکر ایدوب ارمنی ابراهیم ایله قمرزی
 اروخان ابراهیم اوغللرینی جمعیتہ ادخال ایشک مقصدیلہ رآرالمینہ کیتشلرہہ مشیت بر نتیجہ
 الدہ ایلمدکلری بیلدیرلسکدہر۔ خذحدود امتدادنجه مقدما جنوبده هیچ بر ارمنی بولوندینی
 حالده فرانسزلرک تورکیه دن قاچان ارمنیلردن مرکب حدود اوزرتده یگی یکی ارمنی کورلری تأسیس
 و بر کورلرده سیاسی جمعیتلر تشکیل و تبلیغی مشا ترک ده لدی ایلاباب بر قوت اولوق استخداسی۔
 فکریلہ حمایہ ایدادیکی جنوبده کورده و ارمنیلردن تشکیل ایدلسکده اولان چتہ لرک ترتیباتنی۔
 بارکمال مختلف جزواتام قوماندانلری تمیین اولوندینی و چتہ لرک یاقینده فعالیتہ کیمچکلری۔
 استخبار ایدلمز اولدیضنی موز ایبرم۔
 6 حزیران و آتایر 1126 نو

برنجی عمومی منتظر
ابراهیم بللیج

اصفہ قند - 928 - 6 - 13

EK-3a

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
UMUM
JANDARMA KUMANDANLIĞI
Sayı
12721

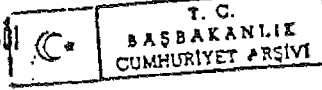
2.7

Ş. III 261 Ks. I

Cevap

- 1930

№

Bağvehâletî Celîyye

1 - Birinci Umumi Müfettişlikten alınan ve müdersocati gayanı dikkat güdülen 9/4/31 tarihli şifrenin bir sureti ilâk olarak arz ve tahdim kılınmıştır ef.

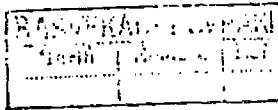
2 - Bağvehâlete , Harîkiye T. B. İ. Ra. ve Kıyasatîsülmümmâzî Kâtıplığına arz edilmiştir .

K.

Dahiliye Vekîli

S. W. K.

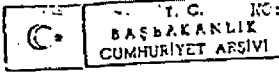
Tahdim
15.4.1931

HOYBUN CEMİYETİ VE TÜRKİYE'YE KARŞI FAALİYETLERİ 241

EK-3b

B.U.K.F. ligin 9/4/31 ve 208/316

Gevar kaymakamı ve altıncı tabur komandanının müşterek istihbaratı olarak olunur .

1 - Papagyan Fransızlardan on milyon frank aldığına dair haberi insulda bulunan Leon Pasçaya bildirdiği , bu para Ağrı , Barzan , Lutki , Cizre murtahasına tahsis edilerek silâh ve cepane teminine sarfedileceği , Barzan teşkilâtı için Kahtalı Kırdas aşiretine mensup Hacı Bedir aşinin ve yeni Osman Sabrinin Barzana geldikleri , oradan Şeyh Abdurrahman ile İzzet Mustafa beraber olarak Şeyh İzzet ile Barzan namına ittihat mukavelesininin temin ve yekiliyle teati etmek üzere Şileymaniyeye giderek vazifelerini ifa ile vadedile Hoybun cemiyetile temin etmek üzere Suriyeye gittiklerinden ve 15 mayısta istina edecek olan cemiyet alvayın müzakeresi esnasında Şileymaniyeye tecavüz edilmiş bulunulması ve gelecek olan cemiyet alvayın müzakeresine inhisar edilmiş vaziyetin kabul ettirileceği ve İngiliz müvazzeli siyasiyesinin Iraklı Tahir Hacı Hasanla müşterek bir habere alınmasına ligin bir taraftan istifade etmekte kurtlar için faaliyetin sürdürülmesi olduğu mu şüphesizdir , buran Şeyhine İzzetlikler ve müvazzeller kurtluk ittihat mukavelesini yapmış müvazzellere gönderdikleri , bu teğmenlerin bu kurtluk neti haklarında olmaları hususunu Şileymaniyeye bildirmekle birlikte siz İngilizlerle anlaşarak Ağrı nakliyatını , Fransızlar bu teğmenlere bir emir olmaları suretiyle buldukları müvazzellere edilmek üzere Cemil Paşa zale Madri , Mahmet ve Hüseyin Şama davet ettiği , Husrevin Türkiye'ye gelmek fikrinde olduğu .

2 - İngilizlerin maksadı Şikâri Vilâyeti ile Cizrede dahil olmak üzere Irak kurtluk hakimiyeti altında Irak ile Türkiye arasında bir müvazzetlik teşkil etmektedir . Bu maksatla Şeyh İzzet İzzet ile Barzan şeyhini emri altına vevacellere .

3 - İngilizler Masturileri kurtluk cariasına ihmal etmeye çalıştıkları . Karşınan yerine Şileymaniyedeki Şeyh Bedir ve Şileymaniyeli .

4 - İngilizler Masturileri hizmetlerinin bitiminde silâhlarla kurtluklarına bir raktıkları , beş altı bin silâhlı masturi olduğu .

5 - Hoybuncular ve Ermeniler gerek propoganda ve gerek nakli muavazet suretile kurtluklarına teminle müzakir oldukları , Barzan mintelmasında masturileri teşkilâtları olduğu , Posta merkezleri bulunduğu .

6 - İranlıların da kurtluklarına siyasi temaca bağladığı .

7 - İranlıların Kır Hüseyin oğlu Madri Mahmet ile İzzet Kurşini tahliye ettikleri .

8 - Bu seferki isyan Cenuba kaçan Ermenilerle Merki ve Gerdi aşireti 15 mayısta toplanacak olan cemiyet alvayın mukarreratından evvel eski yerlerini işgal etmek suretile bir emri vaki yapmak için tecavüz ve faaliyetlere geçecekleri haber verilmektedir .

EK-4a

T. C.
BAŞVEKÂLET
MÜAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı : 12936

KARARNAME

Hoybun cemiyetinin organi olan ve Şamda çıkarılan "İkvar" gazetesinin , mızır neşriyatına binnen Türkiye'ye sokulması , Dahiliye Vekâletinin 25/5/932 tarih ve 24II/4580 numaralı tezkeresiyle vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 30/5/932 tarihinde tesvip ve imbul olunmuştur .

30/5/932

REİSİCÜLER

Yusuf Sarınay

Bş.V.V.

S. Refik

Ad.V.

Yusuf Sarınay

M.M.V.

Yusuf Sarınay

Da.V.

S. Refik

Ha.V.V.

S. Refik

Ma.V.

Yusuf Sarınay

ML.V.

Yusuf Sarınay

Na.V.

Yusuf Sarınay

İk.V.

Yusuf Sarınay

S.M.V.

S. Refik

G.V.

Ali Rıza K.

Zr.V.

M. Refik

EK-4b

SAL 1
YEQSEM B

HAWAR

HEJMAR 1
15 GULAN 1932

Qomela Qurdi * Revue Kurde

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Qomela Qurdi

Armanc, awayê xebat
û niyîsandina Hawarê
Ji xwendevanan re
Elfabeya Qurdi
Stûna fekelan
Stûna zarowan : hular
Edebiyata welatî
Hawar hebe, gazi li dû ye
Di dora dinyayê de
Xatirxwaziya Memî
Hêvî ji xwendevanan
Ferhengê

Birê Frensîzî

Huis et caractères de la revue Hawar
L'alphabet Kurde
Notices sur la littérature, mœurs et
coutumes Kurdes

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 2
1096

EK-5
KARARNAME

C* BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Suriyede ki Kürt Hoybon Cemiyeti tarafından (Türk Asrı Unvanı) karşısında Kürtler, Türkiye Reisiofıkar Gazi İstusuk Kemal Hazretlerine mektup, bir Donabi noktası nazaran göre Kürt meselesi) ve kısmen resimli, Arap dili üzerine yazılmış (Elkaziyetülkürdiye) adlı dört kitabın, Hükümetimiz aleyhinde zararlı ve acıkar ihtiva eylesine binaen gerek Türkçe ve gerek başka dillerle yazılmış ve yazılacak olanlarının Kürtçeye sokulmasının yasak edilmesi; Dililiye Vekilliğinin 29/7/1934 tarih ve 7037 sayılı tekerresi üzerine icra Vekilinci Heyetince 1/8/34 te tasvip ve kabul olmaktadır.

1/8/34 REİSİOCUKUK

Gayi M. Hemali

Bş. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
Ha. V.	Ma. V.	ML. V.	Na. V.
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
İk. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>